הכל נטובה. אילו היה נר דלוק היה הגייס רואה אותו ואילו היה החמור נוער או התרנגול קורא היה הגייס בא ושובה אותי: **והא קחזינן דמזקא.** שמזקת: **אוי לי מיוהרי.** אם אלך אחר ירי. ואם לא אלך אחרינו אוי לי מילרי המיגענו בהרהוריה: **דו פרלופין.** שני פרלופין ברגלו תחלה אחד מלפניו ואחד מאחריו ולגלו לשניה ועשה מן האחד חוה: **אחוו וקדם לרשני.** לשון יורה הייתו שני פרלופין: **זכר ונקבה ברא אם.** משמע מתחלת ברייתה תרי הוו: **היינו דכתיב ויבן.** שהיה צריך בנין: **מאי ויבן.** והלא כבר נבנה: **כדי נקבל אם הפירות.** שאם יהיה קצר מלמעלה ורחב מלמעלה תהא התבואה דוחפת את הכתלים מלמעלה לכאן ולכאן שהמשא מכביד עליהם: **שושבין.** משתדל בחופתו וזיווגו: **ומ"ד פרלוף.** ומתחלתו היה מלד אחד זכר ונקבה מלד אחר: **הי מינייהו סגי בריאה.** איזהו פרלוף היה מהלך לפניה: **אפי' היא אשתו.** גנאי הדבר: **נזדמנה לו על הגשר.** אשת איש והיא לפניו: **יסלקנה לגדדין.** עד שיעבור לפניה: **אחורי אשה בנהר.** אחורי אשת איש מגבהת בגדיה מפני המים וזה מסתכל בה: **יד ליד לא יגקה רע.** אפילו כמשה רבינו שקבל תורה מימינו של הקב"ה לא יגקה רע וקרא באשה משתעי: **עם הארץ.** לא שמש תלמידי חכמים שלא למד משנה זו ששנינו לא יהלך אדם אחורי אשה ואפילו היא אשתו: **ולמאי דקאמר רב נחמן.** שהלך אחריה ממש אם כן אפילו בי רב עם תיבוקות של בית רבן נמי לא קרא: **בשעה שהלבור מספללים.** דכיון שאינו נכנס נראה כפורק עול ומזנה בית הכנסת: **ואי דרי מידי.** אין כאן גנאי דמוכחא מילתא דהאי דלא נכנס מפני המשוי: **ואי איכא פתחא אחרינא.** אין כאן בזוי דמאן דחזי סבר בפתחא אחרינא ליעול: **יביע.** לשון אבעבועות. כל משקה מסריח מעלה רתיחה ואבעבועות: **חטאת.** לשון חטא דריש ליה: **כליות יועצות.** את הלב עשה כן: **והלב מכין.** מה יש לו לעשות אם ישמע לעצת הכליות אם לאו. ומנין שהכליות יועצות שנאמר (תהלים טו) אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי. ומנין שהלב מכין שנאמר (ישעיה ו) ולבבו יבין: **לשון מחתך.** הדבור להוציא מפיו: **ופה.** הם השפתים גומר ומוציאו:

שומאת

הכל לטובה: ואמר רב הונא אמר רב משום ר' מאיר לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה שנאמר [1]אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים: דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב [2]וייצר ה' אלהים את האדם בשני יודי"ן שני יצרים ברא הקב"ה אחד יצר טוב ואחד יצר רע מתקיף לה רב נחמן בר יצחק אלא מעתה בהמה דלא כתיב בה וייצר לית לה יצרא והא קא חזינן דמזקא ונשכא ובעטא אלא כדר"ש בן פזי דאמר [6]ר' שמעון בן פזי אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי אי נמי כדר' ירמיה בן אלעזר דאמר ר' ירמיה בן אלעזר דו פרצופין ברא הקב"ה באדם הראשון שנאמר [3]אחור וקדם צרתני: [4]ויבן ה' אלהים את הצלע [5]רב ושמואל חד אמר [6]פרצוף וחד אמר זנב בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב אחור וקדם צרתני אלא למאן דאמר זנב מאי אחור וקדם צרתני כדרבי אמי דאמר ר' אמי אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות בשלמא אחור למעשה בראשית דלא אברי עד מעלי שבתא אלא וקדם לפורענות פורענות דמאי אילימא [7]פורענות דנחש והתניא [8]רבי אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה מתחילין מן הקטן בגדולה מתחילין מן הגדול דכתיב [9][5]וידבר משה אל אהרן ואל אליעזר ואל איתמר בניו הנותרים קחו וגו' בקללה מתחילין מן הקטן בתחלה נתקלל נחש ולבסוף נתקללה חוה ולבסוף נתקלל אדם אלא פורענות דמבול דכתיב [6]וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם ועד בהמה ברישא אדם והדר בהמה בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב וייצר בשני יודי"ן אלא למאן דאמר זנב מאי וייצר כדר"ש בן פזי דאמר ר' שמעון בן פזי אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב [7]זכר ונקבה בראם אלא למאן דאמר זנב מאי זכר ונקבה בראם כדר' אבהו דרבי אבהו [10]רמי כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב [8]כי בצלם אלהים עשה את האדם הא כיצד בתחלה עלה במחשבה לבראת ב' ולבסוף לא נברא אלא אחד בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב [9]ויסגור בשר תחתנה אלא למאן דאמר זנב מאי ויסגור בשר תחתנה א"ר ירמיה ואיתימא רב זביד ואיתימא רב נחמן בר יצחק לא נצרכה אלא למקום חתך בשלמא למ"ד זנב היינו דכתיב ויבן אלא למ"ד פרצוף מאי ויבן לכדר"ש בן מנסיא [11]דדרש ר"ש בן מנסיא מאי דכתיב ויבן ה' את הצלע מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון שכן בכרכי הים קורין לקליעתא בנייתא דבר אחר ויבן אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא מלמד שבנאה הקב"ה לחוה כבנין אוצר מה אוצר זה קצר מלמעלה ורחב מלמטה כדי לקבל את הפירות אף אשה קצרה מלמעלה ורחבה מלמטה כדי לקבל את הולד ויביאה אל האדם א"ר ירמיה בן אלעזר מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון מכאן למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדול עם קטן בשושבינות ואל ירע לו ולמאן דאמר פרצוף הי מינייהו סגי ברישא אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא דגברא סגי ברישא דתניא [12]לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפי' אשתו נזדמנה לו על הגשר יסלקנה לצדדין וכל העובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעולם הבא [13]תנו רבנן המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנם שנאמר [10]יד [14]ליד לא ינקה רע לא ינקה מדינה של גיהנם א"ר נחמן מנוח עם הארץ היה דכתיב [11]וילך מנוח אחרי אשתו מתקיף לה רב נחמן בר יצחק אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו וגבי אלישע דכתיב [12]ויקם וילך אחריה הכי נמי אחריה ממש אלא אחרי דבריה ואחרי עצתה הכא נמי אחרי דבריה ואחרי עצתה א"ר אשי ולמאי דקאמר רב נחמן מנוח עם הארץ היה אפי' בי רב נמי לא קרא שנאמר [13]ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש ולא לפני האיש א"ר יוחנן אחורי ארי ולא אחורי אשה אחורי אשה ולא אחורי עכו"ם אחורי עכו"ם [15]ב[15]ולא אחורי בהכ"נ בשעה שהצבור מתפללין ולא אמרן אלא דלא דרי מידי ואי דרי מידי ליתא דהאי דלא נכנס מפני המשוי: **ואי איכא פתחא אחרינא.** אין כאן בזוי דמאן דחזי סבר בפתחא אחרינא ליעול: **יביע.** לשון אבעבועות. כל משקה מסריח מעלה רתיחה ואבעבועות: **חטאת.** לשון חטא דריש ליה: **כליות יועצות.** את הלב עשה כן: **והלב מכין.** מה יש לו לעשות אם ישמע לעצת הכליות אם לאו. ומנין שהכליות יועצות שנאמר (תהלים טו) אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי. ומנין שהלב מכין שנאמר (ישעיה ו) ולבבו יבין: **לשון מחתך.** הדבור להוציא מפיו: **ופה.** הם השפתים גומר ומוציאו: קול **ריאה**

וכל העובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעוה"ב. פי' אם רגיל בכך לפי שיבא לידי נאוף וסופו יורד לגיהנם: **אלא** מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו וגו'. שבוש הוא שאין פסוק זה בכל המקרא ול"ג ליה (מ): רבי

עא א מיי' פכ"ח מהל' תפלה הל' כב סמג לאוין קכז טוש"ע א"ח סי' כא סעיף ג:

עב ב מיי' פ"ו מהלכות תפלה הל' ז סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' ל סעיף ח:

מוסף רש"י

אוי לי מיוצרי. אם אעשה לגון יצר, ואוי לי מיצרי. שמגערני אם אעשה לגון יוצרי (עירובין יח.). אחור וקדם צרתני. מלפניה ומאחור צרת לי זוגת פניה (שם). **את הצלע.** בין לרב בין לשמואל לשון צדדין כמו (שמות כו) ולצלע המשכן השנית (עירובין שם). חד אמר פרצוף. מילקו לשניה, שהיה זכר מכאן ונקבה מכאן (שם). **זנב.** היה לו לאדם הראשון וגטלו ממנו וכלא את חוה (שם). מאי אחור וקדם צרתני. דמשמע ב' צורות (שם). בגדולה. מצוה בעצמה, שלא לפורענות (תענית טו:). **וייצר בשני יודי"ן.** דמשמע ב' צורות (עירובין יח.). **כי בצלם אלהים עשה את האדם.** משמע חד (שם). שקלעה. קליעת שער (שם). רחבה מלמטה. חלל בית הרחם שלה (שם:). שושביין. שנשתדל בחיתוני לשמחו ולהתעסק בגרמי סעודת חופה (שם). המרצה. מוהה (שם). **יד ליד.** המרלה מיד ליד, אפילו הוא כמו משה שקבל תורה מיד הקב"ה לידו (שם). **עם הארץ היה.** ולא גמר דרך ארץ דמתני', דקתני לעיל לא יהלך אדם אפילו אחורי אשתו (שם). **אלא מעתה גבי אלקנה.** אלקנה נביא היה כדמתיא בסדר עולם וביבא מים אלהים אל עלי, זה אלקנה, י' נביאים נקראו מים אלהים והוא אחד מהם וליכא למימר עם הארץ היה (שם). **ולא אחורי אשה.** אשת איש (שם). **ולא אחורי עכו"ם.** עבודת גלולים, שמא ימשך אחריה הכתיב (משלי ה) הרחק מעליה דרכך, ותמרינן (ע"ז יח.) זו האפיקורסות (עירובין יח:). **ולא אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין.** שנאלה כבוסר, שעומד מאחריו ואינו נכנס (שם) ו[15]: שנראה כמבריח עצמו מעסתא בית הכנסת שבמזרח (לעיל ח:). **יביע.** כשהשומן מצאים מסריח ומתן קול כשהוא מביע, כמו יביע אומר, כך שמעתי (כת"י). **פה גומר.** (הכל) [הקול] יוצא מן הגרון (שבת לג:).

רבינו חננאל

פירוש דנכתא ובטשא. נושכת ובועטת. **וקודם לפורענות.** פירוש, במבול לא נמחה בתחלה אלא בני אדם שנאמר וימח את כל היקום אשר (עשה) וגו'. **שני פרצופין** היו ונסדקו ונתפרדו וסגר בבשר במקום הפרצוף [בשלמא למ"ד פרצוף היינו דכתיב ויסגור בשר תחתינה דסגר בבשר במקום הפרצוף]. אלא למאן דאמר זנב אמאי צריך בשר. ושנינן למקום חתך, כלומר מקום התחיכה בממוסמס והוצרך בשר חי להסגירו. **ויביאה אל האדם.** מלמד שעשה הקב"ה שושבינות לאדם הראשון, מיכאן למדה תורה דרך ארץ שיעשה גדול שושבינות לקטן ואל יא(א)רע לו. **תנו רבנן** המרצה מעות לאשה מידו לידה, ומתכון להסתכל בה, אפילו דומה למשה רבנו שקיבל תורה מסיני, עליו הכתוב אומר יד ליד לא ינקה רע, לא ינקה מדינה של גיהנם. (וכי) [ו]ילך מנוח אחר אשתו, פירש(נ)וה אחרי דבריה ואחרי עצתה. **א"ר יוחנן** מוטב לאדם להלך אחר ארי ולא אחרי אשה, מוטב אחורי אשה ולא אחורי בית הכנסת, מוטב אחורי בית הכנסת ולא אחורי עבודה זרה. **זה** שאמר רב יצר הרע דומה לזבוב ושמואל אמר דומה לחיטה שנאמר לפתח חטאת רובץ, ודרש מן חטאת חיטה, שנויא בעלמא, כלומר יצר הרע דבר קל הוא, המבקש לכפתו כופתו, שהרי לזבוב דומה שאין לו כח לדחות. **ושתי** כליותיו שלאדם יועצות אותו, שלימין יועצתו לטוב ושלשמאל יועצתו לרע, שנאמר לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו. **תנו רבנן** הלב מבין, כליות יועצות, קנה מוציא קול, לשון מחתך, פה גומר,

ריאה שואבת כל מיני משקין כבד כועס מרה זורקת בו טפה ומניחתו טחול שוחק קרקבן טוחן קיבה ישנה אף נעור נעור הישן ישן הנעור נמוק והולך לו תנא אם שניהם ישנים או שניהם נעורים מיד מת תניא רבי יוסי הגלילי אומר צדיקים יצר טוב שופטן שנאמר [1]ולבי חלל בקרבי רשעים יצר רע שופטן שנאמר [2]נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו בינונים זה וזה שופטן שנאמר [3]יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו אמר [6]רבא כגון אנו בינונים אמר ליה אביי לא שביק מר חיי לכל בריה ואמר רבא לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמורי או לצדיקי גמורי אמר רבא לידע אינש בנפשיה אם צדיק גמור הוא אם לאו אמר רב לא איברי עלמא אלא לאהאב בן עמרי ולר' חנינא בן דוסא לאהאב בן עמרי העולם הזה ולרבי חנינא בן דוסא העולם הבא: ואהבת את י"י אלהיך: [3]תניא ר' אליעזר אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך [3]רבי עקיבא אומר בכל נפשך [8]אפילו נוטל את נפשך תנו רבנן פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה אמר ליה עקיבא אי אתה מתירא מפני מלכות[7] אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום אמר להם מפני מה אתם בורחים אמרו לו מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם אמר להם רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות לא פקח אתה אלא טפש אתה ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה אף אנחנו עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה [4]כי הוא חייך ואורך ימיך כך אם אנו הולכים ומבטלים ממנה עאכ"ו אמרו לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לר"ע וחבשוהו בבית האסורים ותפסו לפפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו אמר לו פפוס מי הביאך לכאן אמר ליה אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה זמן ק"ש היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד יצתה ב"ק ואמרה אשריך ר"ע שיצאה נשמתך באחד אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה זו [9]תורה וזו שכרה [5]ממתים ידך י"י ממתים וגו' אמר להם חלקם בחיים יצתה בת קול ואמרה אשריך ר"ע [10]שאתה מזומן לחיי העוה"ב: [2]לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים וכו': אמר רב יהודה אמר רב לא אמרו אלא מן הצופים ולפנים וברואה איתמר נמי א"ר אבא בריה דרבי חייא בר אבא הכי אמר רבי יוחנן לא אמרו [3]אלא מן הצופים ולפנים וברואה ובשאין גדר ובזמן שהשכינה שורה ת"ר הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום ובגליל לא יפנה אלא מזרח ומערב ורבי יוסי מתיר שהיה ר' יוסי אומר לא אסרו אלא ברואה ובמקום שאין שם גדר ובזמן שהשכינה שורה וחכמים אוסרים חכמים היינו ת"ק איכא בינייהו צדדין תניא אידך הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום ובגליל צפון ודרום אסור מזרח ומערב מותר ורבי יוסי מתיר שהיה רבי יוסי אומר לא אסרו אלא ברואה רבי יהודה אומר בזמן שבית המקדש קיים אסור בזמן שאין בית המקדש קיים מותר רבי עקיבא אוסר בכל מקום רבי עקיבא היינו ת"ק איכא בינייהו חוץ לארץ רבה הוו שדיין ליה לבני מזרח ומערב אזל אביי שדנהו צפון ודרום על רבה תרצנהו אמר מאן האי דקמצער לי [7]אנא כר' עקיבא סבירא לי דאמר בכל מקום אסור:

תניא

שואבת כל מיני משקין. אע"פ שהן נכנסין בכרס דרך הושט הריאה מוללתן ושואבתן מבעד לדופני הכרס: **זורקת בו טפה.** מרה ומניחתו מן הכעס: **שוחק.** שחוק: **קרקבן.** בעוף הוא המסס בבהמה: **טוחן.** המאכל: **אף.** החוטם: **נעור.** מקילו משנתו: **נעור הישן וישן הנעור.** שנתחלפה וצאה השינה מן האף והקיבה נעורת: **נמוק והולך לו.** מתנועה והולך לו ונמשך למיתה. לשון אחר נעור הישן הקיבה ונמלאו קיבה ואף נעורים שאינו ישן כלל או ישן הנעור ונמלאו שניהם ישנים ואינו נעור כי אם בקושי: **ולבי חלל בקרבי.** יצר הרע הרי הוא כמת בקרבי שיש בידי לכופו: **נאם פשע לרשע וגו'.** אמר דוד בקרב לבי ש[1] ואומר אני שהפשע נאם לרשע כלומר שהיצר הרע אומר לרשע אל יהא פחד אלהים לנגד עיניך אלמא יצר הרע שופטו עד שמרחיקו שאינו מתפחד מיולדו: **כי יעמוד.** הקב"ה: **לימין אביון להושיע משופטי נפשו.** א"מ יש לך אדם שיש לנפשו שני שופטים: **לא שבק מר חיי לכל בריה.** אם אתה מן הביונים אין לך לדיק גמור בעולם: **לרשיעי גמורי.** העולם הזה שאין להם בעולם הבא כלום וצריכין ליטול שכרן כאן כגון אחאב שהיה עשיר מאד דקאמר ליה בן הדד לספך והכך לי הוא (מלכים א כ): **לצדיקי גמורי.** העוה"ב שאין להם בעוה"ז כלום כגון רבי חנינא בן דוסא שדי לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת [8] (תענית כד.): **לך נאמר בכל מאדך.** מן החביב עליך: **והיה מקבל עליו עול מלכות שמים.** קורא קריאת שמע: **ממתים ידך יי' ממתים.** מידך היה לו למות ולא מידי בשר ודם: **מן הצופים.** מקום שיכולין לראות משם הר הבית ומשם והלאה אין יכולין לראותו: **וברואה.** שיכול לראות משם פרט אם מקום נמוך הוא: **ובשאין גדר.** מפסיק בינו להר הבית: **ובזמן שהשכינה שורה.** שבית המקדש קייס: **הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב.** אחוריו למזרח ופניו למערב ולא אחוריו למערב ופניו למזרח. מפני שירושלים באין יהודה היא בצפונה של ארץ יהודה בגבול שבין יהודה לבנימין ויש מאדון יהודה הימנה [למזרח] עד סוף ארץ ישראל והימנה למערב עד סוף ארץ ישראל שארץ יהודה על פני כל אורך ארץ ישראל היא מן המזרח למערב כרצועה ארוכה וקצרה ואם יפנה מזרח ומערב יהיה פרועו לצד ירושלים או פרועו שלפניו או פרועו שלאחריו אבל לפון ודרום יפנה ובלבד שלא יפנה כנגד ירושלים ממש בדרומה של ארץ יהודה: **ובגליל.** שהיא בצפונה של א"י לא יחזיר פניו לפון ודרום אלא מזרח ומערב: ה"ג **וחכמים אוסרין.** ולא גרסינן בכל מקום: **חכמים היינו ת"ק.** דאמר לא יפנה ולא מפליג בין רואה ללא רואה בין בזמן הבית בין בזמן הזה: **איכא בינייהו צדדים.** דיהודה וגליל שאינן כנגד ירושלים ממש. לתנא קמא צדדין נמי אסירי דהא הנפנה ביהודה קאמר כל יהודה משמע ורבנן בתרלי סברי כנגד ירושלים ממש אסור אבל לצדדין מותר דהא אדר' יוסי קיימי דאמר לא אסרו אלא ברואה אבל ברחוק לא ואפילו כנגד ירושלים ממש ואמו רבנן למימר וחכמים אוסרים אפילו שלא ברואה ואפילו בזמן הזה ומיהו נגד ירושלים לא: בדר' עקיבא גרסינן **בכל מקום.** הלכך בחוצה לארץ נמי קאמר: **הוו שדיין ליה לבני.** לבנים שיצא עליהן לפנות היו מתוקנים וזקופות על צדיהן ראשן מ' למזרח והשני למערב לבנה אחת לפון ולבנה אחת לדרום והוא יושב על האחת ונפנה בינתים נמצא הוא נפנה לפון ודרום ולא היה רואה לפנות בבבל מזרח ומערב לפי שבבל במזרחה של ארץ ישראל עומדת שלא יהא פרועו לא מלפניו ולא מלאחריו לצד ארץ ישראל: **אזל אביי שדנהו לפון ודרום.** לראות אם יקפיד רבו על כך אי סבירא ליה כר"ע דאמר בחו"ל נמי קפדינן עלה דמילתא:

אחר

רבי עקיבא אוסר בכל מקום. מזרח אחוריו ופניו למערב ומסקינן אפילו בחוץ לארץ ומפרש בירושלמי ובלבד שאין שם כותל:

לבא

ריאה שואבת כל מיני משקין. אע"פ שהן נכנסין בכרס דרך הושט הריאה מוללתן ושואבתן מבעד לדופני הכרס: **זורקת בו טפה.** מרה ומניחתו מן הכעס: **שוחק.** שחוק: **קרקבן.** בעוף הוא המסס בבהמה: **טוחן.** המאכל: **אף.** החוטם: **נעור.** מקילו משנתו: **נעור הישן וישן הנעור.** שנתחלפה וצאה השינה מן האף והקיבה נעורת: **נמוק והולך לו.** מתנועה והולך לו ונמשך למיתה. לשון אחר נעור הישן הקיבה ונמלאו קיבה ואף נעורים שאינו ישן כלל או ישן הנעור ונמלאו שניהם ישנים ואינו נעור כי אם בקושי: **ולבי חלל בקרבי.** יצר הרע הרי הוא כמת בקרבי שיש בידי לכופו: **נאם פשע לרשע וגו'.** אמר דוד בקרב לבי ש[1] ואומר אני שהפשע נאם לרשע כלומר שהיצר הרע אומר לרשע אל יהא פחד אלהים לנגד עיניך אלמא יצר הרע שופטו עד שמרחיקו שאינו מתפחד מיולדו: **כי יעמוד.** הקב"ה: **לימין אביון להושיע משופטי נפשו.** א"מ יש לך אדם שיש לנפשו שני שופטים: **לא שבק מר חיי לכל בריה.** אם אתה מן הביונים אין לך לדיק גמור בעולם: **לרשיעי גמורי.** העולם הזה שאין להם בעולם הבא כלום וצריכין ליטול שכרן כאן כגון אחאב שהיה עשיר מאד דקאמר ליה בן הדד לספך והכך לי הוא (מלכים א כ): **לצדיקי גמורי.** העוה"ב שאין להם בעוה"ז כלום כגון רבי חנינא בן דוסא שדי לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת [8] (תענית כד.): **לך נאמר בכל מאדך.** מן החביב עליך: **והיה מקבל עליו עול מלכות שמים.** קורא קריאת שמע: **ממתים ידך יי' ממתים.** מידך היה לו למות ולא מידי בשר ודם: **מן הצופים.** מקום שיכולין לראות משם הר הבית ומשם והלאה אין יכולין לראותו: **וברואה.** שיכול לראות משם פרט אם מקום נמוך הוא: **ובשאין גדר.** מפסיק בינו להר הבית: **ובזמן שהשכינה שורה.** שבית המקדש קייס: **הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב.** אחוריו למזרח ופניו למערב ולא אחוריו למערב ופניו למזרח. מפני שירושלים באין יהודה היא בצפונה של ארץ יהודה בגבול שבין יהודה לבנימין ויש מאדון יהודה הימנה [למזרח] עד סוף ארץ ישראל והימנה למערב עד סוף ארץ ישראל שארץ יהודה על פני כל אורך ארץ ישראל היא מן המזרח למערב כרצועה ארוכה וקצרה ואם יפנה מזרח ומערב יהיה פרועו לצד ירושלים או פרועו שלפניו או פרועו שלאחריו אבל לפון ודרום יפנה ובלבד שלא יפנה כנגד ירושלים ממש בדרומה של ארץ יהודה: **ובגליל.** שהיא בצפונה של א"י לא יחזיר פניו לפון ודרום שלא מזרח ומערב: ה"ג **וחכמים אוסרין.** ולא גרסינן בכל מקום: **חכמים היינו ת"ק.** דאמר לא יפנה ולא מפליג בין רואה ללא רואה בין בזמן הבית בין בזמן הזה: **איכא בינייהו צדדים.** דיהודה וגליל שאינן כנגד ירושלים ממש. לתנא קמא צדדין נמי אסירי דהא הנפנה ביהודה קאמר כל יהודה משמע ורבנן בתרלי סברי כנגד ירושלים ממש אסור אבל לצדדין מותר דהא אדר' יוסי קיימי דאמר לא אסרו אלא ברואה אבל ברחוק לא ואפילו כנגד ירושלים ממש ואמו רבנן למימר וחכמים אוסרים אפילו שלא ברואה ואפילו בזמן הזה ומיהו נגד ירושלים לא: בדר' עקיבא גרסינן **בכל מקום.** הלכך בחוצה לארץ נמי קאמר: **הוו שדיין ליה לבני.** לבנים שיצא עליהן לפנות היו מתוקנים וזקופות על צדיהן ראשן מ' למזרח והשני למערב לבנה אחת לפון ולבנה אחת לדרום והוא יושב על האחת ונפנה בינתים נמצא הוא נפנה לפון ודרום ולא היה רואה לפנות בבבל מזרח ומערב לפי שבבל במזרחה של ארץ ישראל עומדת שלא יהא פרועו לא מלפניו ולא מלאחריו לצד ארץ ישראל: **אזל אביי שדנהו לפון ודרום.** לראות אם יקפיד רבו על כך אי סבירא ליה כר"ע דאמר בחו"ל נמי קפדינן עלה דמילתא:

אחר

אחר רבי יהושע וכו'. וביהודה הוה: **עד לאן.** כלומר כל זה העזת פניך בפני רבך שנסתכלת בכל אלו: **דשח ושחק.** עם אשתו שיחה בטלה של ריצוי תשמיש: **ועשה לרליו.** ושימש מטתו: **כדלא שריף תכשילא.** כאדם רעב כמו שלא שמשת מטתך מעולם שאתה נוהג קלות ראש זה לתאותך: **שריף.** הומי"ר בלע"ז: **שקרובה נפה.** רגילין להושיטה לפה: **שקושר בה תפילין.** בזרוע שמאלו: **טעמי תורה.** נגיעות טעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים בין בניקוד שבספר בין בהגבהת קול ובגלגול נעימות הנגינה של פשטא ולרגא ושופר מהפך מוליך ידו לפי טעם הנגינה

[6]תניא אמר רבי עקיבא פעם אחת נכנסתי אחר ר' יהושע לבית הכסא ולמדתי ממנו ג' דברים למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום [א]ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב [ב]ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל אמר ליה בן עזאי עד כאן העזת פניך ברבך א"ל [ג]תורה היא וללמוד אני צריך תניא בן עזאי אומר פעם אחת נכנסתי אחר רבי עקיבא לבית הכסא ולמדתי ממנו ג' דברים למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל אמר לו ר' יהודה עד כאן העזת פניך ברבך אמר לו תורה היא ועשה צרכיו אמר ליה [ג]דמי פומיה דאבא כדלא שריף תבשילא א"ל כהנא הכא את פוק דלאו אורח ארעא אמר לו תורה היא וללמוד אני צריך [ד]מפני מה אין מקנחין בימין אלא בשמאל אמר רבא מפני שהתורה ניתנה בימין שנאמר [1]מימינו אש דת למו רבה בר בר חנה אמר מפני שהיא קרובה לפה ור' שמעון בן לקיש אמר מפני שקושר בה תפילין רב נחמן בר יצחק אמר מפני שמראה בה טעמי תורה כתנאי רבי אליעזר אומר מפני שאוכל בה ר' יהושע אומר מפני שכותב בה ר' עקיבא אומר מפני שמראה בה טעמי תורה א"ר תנחום בר חנילאי כל הצנוע בבית הכסא נצול משלשה דברים מן הנחשים ומן העקרבים ומן המזיקין ויש אומרים אף חלומותיו מיושבים עליו ההוא בית הכסא דהוה בטבריא כי הוו עיילי ביה בי תרי אפי' ביממא מתזקי רבי אמי ורבי אסי הוו עיילי ביה חד וחד לחודיה ולא מתזקי אמרי להו רבנן לא מסתפיתו אמרי להו אנן קבלה גמירינן קבלה דבית הכסא צניעותא ושתיקותא קבלה דיסורי שתיקותא ומבעי רחמי אביי מרביא ליה [אמיה] אמרא למיעל בהדיה לבית הכסא ולרביא ליה גדיא שעיר בשעיר מיחלף רבא מקמי דהוי רישא מקרקשא ליה בת רב חסדא אמגוזא בלקנא בתר דמלך עבדא ליה כוותא ומנחא ליה ידא אריישה אמר עולא [ג]אחורי הגדר נפנה מיד ובבקעה כל זמן שמתעטש ואין חברו שומע איסי בר נתן מתני הכי [ד]אחורי הגדר כל זמן שמתעטש ואין חברו שומע [ה]ובבקעה כל זמן שאין חברו רואהו מיתיבי [ס]יוצאין מפתח בית הבד ונפנין לאחורי הגדר והן טהורין בטהרות הקלו ת"ש [ז]כמה ירחקו ויהיו טהורין כדי שיהא רואהו שאני אוכלי טהרות דאקילו בהו רבנן רב אשי אמר [ח]מאי כל זמן שאין חברו רואה דקאמר איסי בר נתן כל זמן שאין חברו רואה את פרועו אבל לדידיה חזי ליה ההוא ספדנא דנחית קמיה דרב נחמן אמר האי צנוע באורחותיו הוה א"ל רב נחמן את עיילת בהדיה לבית הכסא וידעת אי צנוע אי לא דתניא אין קורין צנוע אלא למי שצנוע בבית הכסא ורב נחמן מאי נפקא ליה מיניה משום דתניא [ט]כשם שנפרעין מן המתים כך נפרעין מן הספדנין ומן העונין אחריהן [י]תנו רבנן איזהו צנוע זה הנפנה בלילה במקום שנפנה ביום איני [יא]והאמר רב יהודה אמר רב לעולם ינהיג אדם את עצמו שחרית וערבית כדי שלא יהא צריך להתרחק ותו רבא ביממא הוה אזיל עד מיל ובליליא א"ל לשמעיה פנו לי דוכתא ברחובה דמתא וכן אמר ליה רבי זירא לשמעיה חזי מאן דאיכא אחורי בית חבריא דבעינא למפני לא תימא במקום אלא אימא [כ]כדרך שנפנה ביום רב אשי אמר אפילו תימא במקום לא נצרכה אלא לקרן זוית גופא אמר רב יהודה אמר רב לעולם ינהיג אדם את עצמו שחרית וערבית כדי שלא יהא צריך להתרחק תניא נמי הכי בן עזאי אומר השכם וצא הערב וצא כדי שלא תתרחק משמש ושב ואל תשב ותמשמש שכל היושב וממשמש אפי' עושין כשפים באספמיא באין עליו ואי אנשי ויתיב ואח"כ משמש מאי תקנתיה כי קאי לימא הכי לא לי לא לי לא תחים ולא תחתים לא הני ולא מהני לא חרשי דחרשא ולא חרשי דחרשתא תניא

רבא מקמי דהוה רישא כו' בתר דמלך עבדה ליה כוותא ומנחא ליה ידא כו'. תימה דע"כ לא מלך רבא עד אחר פטירתו של אביי כדמשמע לעיל[ב] בעובדא דבר הדיא וכן בכתובות דקאמר חומה דביתהו דאביי אתיא לקמיה דרבא בסוף פרק אע"פ (ד' סה.) וזהו תימה לעיל (ד' נו.) משמע דלאה בחלוס פטירתה קודם פטירתו דאביי וי"ל מכל מקום לא נפטרה עד אחר אביי:

סליקו תוספות דמסכת ברכות

מסורת הש"ס

1) מס' ד"מ פ"ז, 2) [מגילה כח.], 3) חגיגה ה:, 4) [אדר"נ פ"מ ה"ט וכל"מ פ"ז], 5) טהרות פ"י מ"ב, 6) שם, 7) [פי' כשם שנפרעין מן המת אם הוא חוטא כך נפרעין מן הספדנין שאומרים עליו שהוא צדיק. ערוך], 8) [ע"ז מז:], 9) הוריות יג:, 10) [לעיל נד:], 11) [נו.],

תורה אור השלם

1. וַיֹּאמַר יְיָ מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן וְאָתָה מִרִבְבֹת קֹדֶשׁ מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ:
דברים לג ב

לעזי רש"י

הומי"ר. למצרע (לבלוע על ידי שאיפה).

מוסף רש"י

וללמוד אני צריך. אולי אוכל לקיים (מגילה כח.). **כדרך שנפנה ביום.** שלריך לנגיעות (ע"ז מז:). **כדי שלא יהא צריך להתרחק.** דהיינא לפנות ביום לריך שיתרחק מן הדרך כדי שלא יהו אחרים רואים אותו (הוריות יג:).

עין משפט נר מצוה

עז א מיי' פ"ה מהלכות דעות הלכה ו טור"ע או"ח סי' ג סעיף ג:
עח ב מיי' שם טור"ע שם סעיף י:
ג טור"ע שם סעיף ח:
עט [ד] [מיי' מיי'] שם:
ה [מיי'] וטור"ע שם:
פ ו ז מיי' פ"ג מהל' מעשה"מ ומוסב הלכה ב:
פא ח מיי' פ"ה מהלכות דעות הל' ו טור"ע או"ח סי' ג סעיף ח:
פב ט טור"ע יו"ד סימן שמט סעיף ו [מ"ש] ע"ג דמ"ק סי' קן:
פג י מיי' פ"ה מהלכות דעות הל' ו טור"ע או"ח סי' ב סעי' ו בהגה:
פד כ מיי' שם טור"ע או"ח סי' ג סעיף יב:

רבינו חננאל

תניא אמר ר' עקיבא נכנסתי אחר ר' יהושע ולמדתי ממנו ג' דברים, למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום, וכי אין נפרעין מעומד אלא מיושב, ואין מקנחין בימין אלא בשמאל, אמר לו עד כאן העזתה פניך, אמר לו תורה היא וללמוד אני צריך. וכן רב כהנא על תותי פורייה דרב (ואמ') ושמעיה דשח ושחק ועשה צרכיו כול'. **מפני** מה אין מקנחין בימין, ואמרו מפני שאוכל בה וכותב בה ומראה בה טעמי תורה, וריש לקיש אמר מפני שקושר בה קשר שלתפילין. **קיבלה** דבית הכסא צניעותא ושתיקותא, קיבלה דיסורי שתיקותא ומבעי רחמי. קימא לן כדמתני ר' אמי בר נתן, נפנין אחורי גדר כל זמן שמתעטש ואין חברו שומע, בבקעה כל זמן שאין חבירו רואיהו. מיתבי יוצאין לפתח בית הבד ונפנין אחורי גדר וטהורין, ומשני לעולם אסור להיפנות עד שיתרחק, ומפני מה הותרו בכאן להיפנות חוץ לפתח בית הבד ואחורי גדר, מפני הטהרות, שלא יעלימו עיין מהן, היקלו להם בצניעות בית הכסא והתירו להם להיפנות בקרוב. רב אשי אמר מאי כל זמן שאין חבירו רואיהו, דהא ר' אמי בר נתן אמ' כל זמן שאין חבירו רואה פרעו, אבל לדידיה חזי ליה. **וקימא לן** כר' אמי בר נתן וכדמוקים לה רב אשי. אין קורין צנוע אלא למי שהוא צנוע בבית הכסא. **תניא** כשם שנפרעין מן המת כן נפרעין מן הסופדנין ומן העונה אחריהן. פירוש, כשם שנפרעין מן המת אם הוא חוטא, כך נפרעין מן הסופדנין שאומר עליו שהוא צדיק והעונין אחריהן. **תנו רבנן** איזה הוא צנוע זה הנפנה בלילה במקום שנפנה ביום, ומקשינן איני והא רב ביממא אזיל עד מיל, ובלילה היה נפנה ברחבה דמתא. ואוקימנה המכסה עצמו בלילה בשעה שיושב להיפנות כדרך שמכסה עצמו ביום מפני בני אדם והוא צנוע. **אמר** רב יהודה אמר רב לעולם ילמד אדם את עצמו להיות נפנה שחרית וערבית כדי שלא יהא צריך להתרחק מן העיר.

לא לי לא לי. לא תוכלו לי: **לא תחים ולא תחתים.** הם שמות הכשפים העשויים ע"י תחתויות: **לא הני ולא מהני.** לא כולן ולא מקצתן: **לא חרשי דחרשא ולא חרשי דחרשתא.** ולא מכשפות מכשף זכר ולא מכשפות מכשפה נקבה. לשון אחר לא הני ולא מהני לא יעלה ולא יועיל עוד מכשפות: